

Obsah

Exegeze	9
1. Úvod	13
2. Význam pojmu segregace	15
2.1 Diskriminace a segregace: možnosti zkoumání	15
2.2 Újma	20
2.2.1 Neúcta a újma: problém nutné podmínky	23
2.2.2 Jednotlivci a společnost	26
2.2.3 Identifikace forem	30
2.2.3.1 Konsekvenční újma	33
2.2.3.2 Inherentní újma	35
2.3 Úmysl	41
2.3.1 Úmysl a motiv	42
2.3.2 Nevědomá diskriminace, předsudky a stereotypy	45
2.3.3 Úmysl jako nutná podmínka segregace	50
2.4 Diskriminační kritéria	54
2.4.1 Identifikace	57
2.4.2 Funkce	63
3. Vzdělávací příležitost a segregace	68
3.1 Formy vzdělávací příležitosti a segregace	68
3.2 Místní příležitost	68
3.3 Všeobecná příležitost	74
3.3.1 Vzdělávací příležitost: sociální diference	77
3.3.1.1 Zásada jednotnosti veřejného vyučování	81
3.3.1.2 Jednotnost veřejného vyučování: hledisko pohlaví ...	83
3.3.1.3 Jednotnost veřejného vyučování: hledisko vyučovacího jazyka	84
3.3.2 Odpovědnost rodičů za výchovu a vzdělání	85
3.3.3 Soukromé školy	88
3.4 Dostupná příležitost	89
3.4.1 Dostupné a bezplatné veřejné vyučování	90
3.4.2 Veřejné vyučování: společné učební osnovy	94

3.5	Přiměřená příležitost	97
3.6	Partikulární příležitost	102
3.6.1	Konsolidace povinné školní docházky	104
3.6.2	Obecná škola: vyučovací jazyk	109
3.6.3	Pravomoc státu a volba vzdělání	111
3.7	Segregační příležitost	115
3.7.1	Původ zásady <i>separate but equal</i>	117
3.7.2	Dodatek XIV a rasová segregace	122
3.7.3	Zásada <i>separate but equal</i>	129
3.8	Rovná příležitost	135
3.8.1	Zrušení zásady <i>separate but equal</i>	136
3.8.2	Rovná vzdělávací příležitost: deskriptivní skutečnost	141
3.8.3	Rovná vzdělávací příležitost: normativní skutečnost	144
4.	Závazky států a právo dítěte na vzdělání	148
4.1	Podpora a ochrana vzdělání jako lidského práva	148
4.2	Obsah mezinárodněprávních závazků v oblasti ochrany lidských práv	152
4.2.1	Zákaz segregace a apartheidu	152
4.2.2	Zákaz diskriminace	155
4.2.2.1	Diskriminační kritéria a možnosti zdůvodnění	158
4.2.2.2	Zvláštní opatření	159
4.3	Právo na vzdělání: univerzální ochrana	162
4.3.1	Institucionální a systémové závazky	166
4.3.2	Obecné závazky	167
4.3.3	Zvláštní závazky při realizaci práva dítěte na vzdělání podle Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech	169
4.4	Právo na vzdělání: regionální ochrana	171
4.4.1	Případy segregace před Evropským soudem pro lidská práva	172
4.4.2	Hodnocení segregace a specifické postupy soudu	178
5.	Závěr	181
 Seznam literatury		 183
Rejstřík rozsudků a stanovisek		191
Medailonky autorů		195
Věcný rejstřík		197

stvo jako konstituent státnosti v lingvistickém prostoru. Používání státního jazyka usnadňuje jednotné řízení státu a správu veřejných věcí. Jeden státní jazyk může být i komunikačním svorníkem veřejného prostoru, avšak i příčinou jeho rozpadu.³²⁶

3.3.2 Odpovědnost rodičů za výchovu a vzdělání

Pruské a rakouské předpisy zakládají povinnost pro všechny rodiče, aby buď posílali děti do škol, anebo jim zajistili soukromé vyučování na vlastní náklady. Subjekty povinností byli rodiče či zástupci dětí, nikoli děti, které získaly všeobecnou, avšak diferencovanou příležitost veřejného vzdělání do určitého stupně. V osvícenství byly děti v *dočasné moci* rodičů do doby, než rozumově vyzrály. Rodiče vykonávali moc nad dětmi, měli právo na jejich podřízenost a souběžně povinnost jejich výchovy.³²⁷

Locke argumentuje ve prospěch společné odpovědnosti obou rodičů za výchovu a vzdělání dětí. Rousseau se přidržel patriarchální tradice otcovské povinnosti, nikoli rodičovské odpovědnosti.³²⁸ Mínil, že individuální či společenské ohledy nemohou otce dítěte zbavit jeho vyživovací a výchovné povinnosti.³²⁹ Všeobecné zemské právo pro pruské státy z roku 1794 navázalo na *patriarchální* tradici římského práva. Ustanovení § 74 svědilo v části o vzájemných právech a povinnostech rodičů a dětí pravomoc v záležitostech výchovy a vzdělání otci.³³⁰ Podle následujícího ustanovení mělo dítě obdržet užitečné vzdělání, potřebné znalosti v závislosti na jeho *stavu a osobních* okolnostech, za což odpovídal otec. To nevyklučovalo mateřský podíl na výchově a vzdělání dítěte. Osobní působnost pruských školských předpisů se vztahovala rovněž k matce.

Odmítali-li rodiče posílat dítě do školy a tak porušovali závazný příkaz, následoval bezprostředně sankční postih. Účelem bylo, aby rodiče posílali dítě do školy na základě získání vlastního porozumění přínosu vzdělání. Rodiče měli pochopit význam vzdělání pro své dítě. Měli porozumět tomu, proč se suverén ujímá vzdělání a příkazuje veřejné vyučování jako společenské i individuální dobro. Právním účelem závazných norem bylo přivést dítě k *dobrovolnému* splnění školní povinnosti. Jejich účelem nebylo potrestat rodiče podle zásady, že trest má být uložen bezprostředně po porušení povinnosti. Vysvětlení a domluvy

³²⁶ Zavedení německého vyučovacího jazyka vnímali příslušníci ostatních národů za prostředek centralizace a germanizace.

³²⁷ LOCKE, J. *Dvě pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 172–173.

³²⁸ VACEK, J., Jean Jacques Rousseau a jeho „Vyznání“ (2. část), s. 373: „A na přetřes přišly jeho děti v nalezinci.“

³²⁹ ROUSSEAU, J.-J., *Emil* nebo o výchově, s. 23.

³³⁰ Srov. *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten* (§ 74): „Die Anordnung der Art, wie das Kind erzogen werden soll, kommt hauptsächlich dem Vater zu.“

předcházely uložení sankce jako rozumná opatření činěná ve prospěch dítěte i rodiny.³³¹

Vysvětlování vzdělávací povinnosti jako dobra naráželo na aktuální situaci rodin obvykle patřících k nejhudší společenské vrstvě. Řada rodičů neměla zpravidla se vzděláním žádnou sociální zkušenost. Jejich nevzdělanost byla netečností, ignorancí vůči vzdělání. Rovná vzdělávací příležitost se protivila existenčním zájmům rodiny.³³² Zejména chudší rodiče apriorně zaujímali vůči škole nepřátelské postoje. Rodiče se skutečně chovali vůči veřejné škole až antagonistickým způsobem. Mimoto byly pragmatické výhody veřejného vzdělání pro rodinu zcela nejisté a nebezprostřední. Naopak pravidelné zapojení dítěte do rodinné dělby práce či jiných společných úkolů přinášelo přímý užitek. Práce dětí ulehčovala rodičům hospodářskou činnost a byla existenčně nezastupitelná.

V pruském vzdělávacím systému existoval dozorce z řad duchovenstva, který dohlížel kromě učitele na školní docházku, zjišťoval důvody nepřítomnosti dítěte a vysvětloval rodičům jejich vzdělávací povinnost. Rodiče mohli být taktéž předvoláni před školní komisí, aby zdůvodnili neúčast dítěte ve výuce. Prokázaly-li se důvody jako nedostatečné, teprve poté státní orgány využívaly donucení v různých formách. Názory na uplatnění sankcí byly mezi rakouskými státními orgány *nejednotné*. Dvorská kancelář zastávala umírněný názor, aby školní komise postupovaly proti vzpouzejícím se rodičům a zástupcům dětí podle konkrétních okolností.³³³

Dítě mohlo být přivedeno do školy policejním příslušníkem nebo mohla školní komise rodičům uložit pokutu.³³⁴ Pokud rodiče neměli prostředky na zaplacení, trest byl *alternativní*: vězení nebo nucené práce ve prospěch obce. Oba donucující prostředky se teleologicky shodovaly: přimět rodiče k posílání dětí do školy, i když potrestání zůstalo v právních následcích zachováno. Uložení trestu mohlo vyvolat další právní následky z oblasti veřejné sociální pomoci. Školní komise mohla navrhnout, aby byli rodiče zbaveni jakékoli účasti na veřejných fondech sociální pomoci pro chudé.³³⁵ Nejpřísnější formou zásahu proti vzpírajícím se rodičům, kteří odmítali pravidelně posílat děti do školy, bylo zbavení občanských práv v provinciích, kde platil edikt z 11. května 1812.³³⁶

Pruské a rakouské školské předpisy dále založily svobodnou *volbu* vzdělání, rozšířily vzdělávací možnosti a uložily všeobecnou vzdělávací povinnost vykonatelnou ve dvou rozdílných formách: veřejném a domácím vyučování. První

³³¹ Public Instruction in Prussia. *The Quarterly Journal of Education*, 1834, s. 6.

³³² COLEMAN, J., S., What Constitutes Educational Opportunity?, s. 156.

³³³ ŠTVERÁK, V., MRZENA, J., Felbiger a Kindermann – reformátoři lidového školství, s. 111.

³³⁴ Dolnorakouská školní komise ukládala zámožným rodičům za jeden zmeškaný školní rok peněžní pokutu ve výši šesti tolarů.

³³⁵ COUSIN, M., V., Report on the State of Public Instruction in Prussia, s. 28–29.

³³⁶ *Ibid.*, s. 29. Zbavení občanských práv se týkalo židovských rodičů.

forma vyučování je *prvořadá* a poskytuje všeobecnou vzdělávací příležitost všem dětem. Forma veřejného vyučování je nanejvýše společensky nutná a jakkoli nezastupitelná. Druhá forma byla *druhořadým doplňkem*. Je historickou odnoží starověké vzdělávací zkušenosti.³³⁷ Domácí vyučování bylo často vzdělávací příležitostí pro vyvolené. Takové vyučování prospívá osobnímu rozvoji dítěte mimo společnost a kolektivní vzdělávací zkušenost.

Školské normy nevyvolaly rozpor, aporii mezi veřejnou a domácí výchovou. Rousseau řešil rozpor mezi oběma formami ve prospěch soukromé výchovy.³³⁸ Zaznamenal totiž, že příroda a společnost se zcela rozcházejí, že stojí proti sobě.³³⁹ Upřednostnil proto domácí výchovu podle přírody před veřejnou výchovou uprostřed společnosti. Rousseau se tak názorově odlišuje od Lockeho. Individuální výchova gentlemana měla zcela jiné cíle.³⁴⁰ Gentleman je vychováván pro politickou společnost: pro její blaho a prosperitu. Emil je veden k autonomii a ke štěstí. To znamená k rozvoji vlastní, sobecké individuality, a nikoli pro společnost, i když je její zlomkovou součástí.³⁴¹

Pruské a rakouské školské právo úmyslně neponechalo domácí vyučování stranou *svrchovaného* zájmu jak v osobním, tak ve věcném smyslu. Osobní otázka je pro stát stejně důležitá jako pro rodinu. Domácí výchova a vyučování se má pěstovat ve středu rodiny. Locke domácí výuku pokládal za výlučně soukromou záležitost. Domácí učitel byl otcovým zástupcem. A proto Locke nesmílovaně požadoval, aby měl učitel patřičné způsobilosti.³⁴² Rousseau vychovatele zcela idealizoval, neboť v něm spatřoval zosobnění výjimečného poslání. Pro něho měl být vychovatel vznešenou a záračnou bytostí, která by se nikdy neměla zajímat o odměnu.³⁴³

Absolutistické státy ustavily mezi veřejným a domácím vyučováním *hierarchický* vztah. Současně prosadily zejména věcnou, ale i nevěcnou, nehmotnou *ekvivalenci* mezi oběma formami. Veřejný zájem státu požadoval *odbornost* i morální profil domácího učitele. Stát sledoval rudimentární cíl – vyloučit z veřejného i domácího vyučování odborně nezpůsobilé jedince.³⁴⁴ Všeobecný školní řád nařizoval, aby každý domácí učitel absolvoval buď hlavní, nebo normální školu. Domácí učitel musel splňovat stejné požadavky jako osoba, která se ujala učitelského úřadu na veřejné škole.³⁴⁵ Navíc musel domácí učitel ovlá-

³³⁷ ARISTOTELÉS, *Politika*, s. 260.

³³⁸ ROUSSEAU, J.-J., *Emil alebo o výchove*, s. 10.

³³⁹ *Ibid.*, s. 11.

³⁴⁰ GIANOUTSOS, J. Locke and Rousseau: Early Childhood Education. *The Pulse*, 2006, Vol. 4, No. 1, s. 8–9.

³⁴¹ *Ibid.*, s. 18.

³⁴² LOCKE, J., *O výchově*, s. 130–131.

³⁴³ ROUSSEAU, J.-J., *Emil alebo o výchove*, s. 23–24.

³⁴⁴ Public Instruction in Prussia. *The Quarterly Journal of Education*, 1834, s. 3.

³⁴⁵ ŠTVERÁK, V., MRZENA, J., Felbiger a Kindermann – reformátoři lidového školství, s. 121.

dat obecná a zvláštní pravidla veřejného vyučování. Mezi veřejnými nároky na odbornost osobnosti, která se měla ujmout veřejného či soukromého vyučování, nebyl žádný rozdíl.

I v domácím vyučování musela být podle požadavku *ekvivalence* zachována zásada jednotnosti vyučování v souladu s výukou na veřejných školách. Domácí učitel postupoval podle stejných didaktických pravidel a žáci používali stejné učebnice. Od zásady jednotnosti se domácí učitel nemohl odchýlit. Jediný rozdíl mohl spočívat v pospolnosti vyučování. Pokud domácí učitel vedl dva a více žáků, nesměl od pospolného, kolektivního vyučovacího způsobu ustoupit. Podle školního řádu a metodní knihy se veřejné a domácí vyučování řídilo jednotou vzdělávacích cílů a metod.³⁴⁶

Všeobecný školní řád neposkytoval stejnou reálnou výhodu všem rodičům podle zásady stejné právo všem. Ustanovení § 12 Všeobecného školního řádu nebylo ve věci volby vyučování adresováno všem rodičům, kteří vychovávali děti ve věku školní docházky. Volba jako nedílnost svobody byla podmíněna sociálně ekonomickým postavením rodiny. Nižší nebo středně situovaná rodina nemohla skutečně volit mezi vzdělávacími příležitostmi. Domácí vzdělávací příležitost byla pro většinu nedostupná. Soukromá příležitost byla vyhrazena dětem z majetných tříd. Příležitost domácího vzdělávání by byla reálná, jestliže by se rodiče mohli ujmout výuky sami. Rodiče ovšem nebyli pro domácí vyučování, jak to upravoval školský předpis, způsobilí.

3.3.3 Soukromé školy

Školské předpisy upravovaly vztahy mezi veřejným a soukromým vyučováním podle požadavku věcné *ekvivalence*. Na rozdíl od veřejných škol soukromé ústavy poskytovaly soukromou vzdělávací příležitost pod státním dozorem. Základem vzdělávací soustavy v Prusku a Rakousku byly veřejné školy, které se staraly o vyučování absolutní většiny mládeže. Soukromé školy nebyly zakázány, neboť představovaly tradiční vzdělávací instituci již od starověku. Jejich zřízení v Prusku původně podléhalo vnitrostátním *obyčejům*. Až na začátku 19. století byla přijata psaná úprava. Předpisy vyztužily právní regulaci zřizování a udržování soukromých škol.³⁴⁷ Soukromé školy byly podrobeny státnímu dohledu a jejich zřízení vyžadovalo státní souhlas.

Souběžná existence veřejných a soukromých škol se ve veřejné vzdělávací soustavě jevila jako narušení její organizační jednoty a zásady jednotnosti veřejného vyučování. Stát prosazoval vůči soukromému školství stejné nároky jako vůči veřejné soustavě. Zákonodárce přísně upravoval v souladu s požadavkem věcné ekvivalence práva a povinnosti soukromých škol, zejména právo

³⁴⁶ Ibid., s. 121–122.

³⁴⁷ COUSIN, M., V., Report on the State of Public Instruction in Prussia, s. 98.

veřejnosti.³⁴⁸ Právo veřejnosti umožnilo soukromé škole vydávat právoplatná vysvědčení se stejnou platností, jakou má vysvědčení vydané veřejnou školou.³⁴⁹

Regulace zakládání soukromých škol byla v hmotněprávním i procesním smyslu přísná. Vzdělání bylo považováno za veřejné dobro a šlechtné zadání, kterého se nemohl ujmout kdokoli. Stát kladl z hlediska poskytování vzdělávací příležitosti na zakladatele přísné požadavky nehmotné ekvivalence. Morální nároky na zřizovatele byly *rigorózní*. Zřizovatelé soukromých škol museli žádat o *státní souhlas*.³⁵⁰ Museli příslušným orgánům doložit vlastní morální bezúhonnost, dobré chování a osvědčení odborné schopnosti. Svobodný muž nemohl např. zřídit dívčí školu jakéhokoli stupně. Řízení o udělení licence před městskými nebo provinčními orgány bylo vykonáváno *ad personam*, výslovně se vztahovalo k osobě zřizovatele nebo zřizovatelů. Příslušné školské orgány vydaly licenci na jméno, takže platila výlučně za života zřizovatele. Zřizovatel musel být po dobu její platnosti způsobilý vykonávat závazky vyplývající z licence. Pokud byla soukromá škola z nějakého důvodu po dobu šesti měsíců uzavřena, musel zřizovatel požádat školskou komisi o vydání nové licence, aniž by se zahajovalo nové šetření.

3.4 Dostupná příležitost

Condorcet vztáhl vzdělání ke všem občanům bez rozdílu jejich společenského postavení. Veřejné vyučování musí být proto univerzální, přístupné každému. Přiznal vzdělávací příležitost na základě rovnosti všem občanům, a tak zrušil stavovskou hierarchii.³⁵¹ Strategickým cílem veřejné školy, která zastupovala stát, bylo poskytnutí *rovné příležitosti* každému občanovi, jenž tak mohl zdokonalovat osobní schopnosti, získat způsobilost k výkonu sociálních funkcí, k nimž má právo být povolán, a rozvíjet nadání, které mu světila příroda. Condorcet uvažoval o jedinci v dichotomii jeho intelektuálního a sociálního rozvoje. V cílech veřejné školy poukázal na vzdělávání člověka a občana v jednosti psychologického a sociálního procesu. Ve veřejné škole spatřoval osvobozující, a nikoli manipulující instituci, jakési institucionální *liberatio*.

Podle Condorceta občan, nikoli příslušník stavu, získává společenský vliv za předpokladu, že zná a vykonává práva a rozumí uloženým povinnostem, a proto je může uvědoměle plnit. Znalost práv a povinností jako subjektivních modalit umožňuje občanovi aktivní společenskou účast na veřejných záležitostech. Občan prostřednictvím znalosti veřejných subjektivních práv a povinností nabývá potřebnou *politickou rovnost*, stává se autonomním jedincem, který nese za svá rozhodnutí odpovědnost. Taková forma vědění je pro republikánský stát založený na demokracii *strategická* stejně jako hodnoty svobody a rovnosti.

³⁴⁸ Srov. § 72 rakouského říšského školského zákona č. 62 ze 14. května 1869.

³⁴⁹ KÁDNER, O., Vývoj a dnešní soustava školství, 1938, s. 379–380.

³⁵⁰ COUSIN, M., V., Report on the State of Public Instruction in Prussia, s. 99.

³⁵¹ JOLIBERT, B. Condorcet (1743–94). *Prospects*, 1993, Vol. XXIII, No. 1–2, s. 198.

Francouzská ústava z 3. září 1791 formalizovala hodnoty a myšlenky revoluce. Její *aboliční* účinky byly také revoluční. Ústava neodvolatelně zrušila instituty, které odporovaly svobodě a rovnosti subjektivních práv. Jako konstitutivní akt zaručila přirozená a občanská práva. Za rovné právo uznala bezplatné veřejné vyučování pro všechny občany. Dva výrazy jsou v sémantickém rozměru normativní věty základní. Oba výrazy tvoří frazém s vlastním významem. Právní věta obsahuje frazém „*uiustruction publique*“ namísto výrazu „*éducation*“. Frazém byl společně používán v pruském a rakouském školském zákonodárství, avšak v sociálním kontextu revoluční ústavy nabývá nového smyslu. Používání frazému podmiňovalo revoluční politické prostředí. Jeho význam je společně veřejný, politický i sociální.³⁵² Označuje uvedení občana čili *homo politicus* do forem vědění. Znamená také vštěpování morálních ctností. Frazém byl úmyslně oproštěn od *náboženské indoktrinace*, která dlouhodobě ovládala pruské či rakouské veřejné, soukromé i domácí vzdělávání. Naproti tomu výraz *vzdělání* byl úžeji používán ve vztahu k soukromému prostoru. Vzdělání se podle Ústavy pojmově proměnilo v soukromou věc jednotlivce. Zatímco veřejné vyučování náleželo občanské společnosti.

Veřejné vyučování pro všechny občany je podle Ústavy vzděláním ke svobodě a autonomii. Veřejné vyučování se děje nejen pro občana, ale i pro společnost. Tento ústavněprávní akt ruší výchovnou aporii vyřknutou Rousseauem: buď vzdělávat člověka coby jedinečnou osobnost, nebo občana pro společnost. Veřejné vzdělání vyhovělo hodnotě svobody a rovnosti, jinak by popřelo normativní matici revolučního ústavněprávního aktu. Svoboda je totiž nemožná bez vědění a porozumění.³⁵³

Právo na veřejné vyučování je míněno jako občanské právo. Takové právo zdůvodňuje souvztažnou povinnost státu. Povinností státu je poskytnout každému občanovi veřejné prostředky, čas a svobodu k osvojení si vědění.³⁵⁴ Proto je vzdělání bezplatné. Výkon občanského práva je podmínkou bezplatnosti. Původem bezplatnosti není všeobecná povinnost školní docházky podle zásady, co je veřejně povinné, má být bezplatné.³⁵⁵ Subjektivní právo vyžaduje bezplatnost, aby jeho výkon mohl svobodu člověka proměnit ve skutečnost. Právo na vzdělání je existenciální. Týká se podstatné struktury života.

3.4.1 Dostupné a bezplatné veřejné vyučování

Všeobecně dostupné a bezplatné vzdělání je základní formou rovné příležitosti. Všeobecné a bezplatné vzdělání se v evropských státech ustálilo během 19. století. Rakouský říšský školský zákon č. 62 ze 14. května 1869 upravil

³⁵² COUSIN, M., V., Report on the State of Public Instruction in Prussia, s. xxv.

³⁵³ JOLIBERT, B., Condorcet (1743–94), s. 199 a násl.

³⁵⁴ JOLIBERT, B., Condorcet (1743–94), s. 200.

³⁵⁵ KÁDNER, O., Vývoj a dnešní soustava školství, 1938, s. 362.

všeobecnou organizaci veřejného školství.³⁵⁶ Jeho ustanovení rámcově upravovala zřizování a udržování veřejných škol, školní docházku, právní postavení a vzdělávání učitelů i postavení soukromých škol. Pro Čechy, Moravu a Slezsko platily zemské zákony,³⁵⁷ zatímco na Slovensku byl základním školským předpisem zákonný uherský článek XXXVIII z roku 1868.³⁵⁸ Říšský školský zákon zmocnil ministra kultury a vyučování, aby podrobně upravoval školské záležitosti. Po vzniku Československa byly školské předpisy recipovány do vnitrostátního práva a zákonné zmocnění se přeneslo na ministra školství a národní osvěty.

Říšský školský zákon a zákonný uherský článek navázaly na předchozí úpravu školských záležitostí. Formulace školní povinnosti byla sice proti minulosti odlišná, avšak obsah povinnosti byl *totožný*. Příkazující fráze „*děti obojího pohlaví [...] náležejí bez výjimky do škol*“ byla nahrazena *zakazující* normativní větou. Rodiče nebo jejich zástupci nesměli své děti nebo svěřence *ponechat bez vyučování* předepsaného pro veřejné obecné školy.³⁵⁹ Příkaz nebo zákaz jako objektivní modalita normativnosti omezovaly chování rodičů a jejich svobodu vzdělávací volby. Vyučování se dětem poskytovalo zpravidla na škole *veřejné*.³⁶⁰ Ostatní vzdělávací formy byly *doplňkové* povahy.

Zákonný zákaz byl určen rodičům nebo zástupcům dětí. Povinnost školní docházky dítěte byla normativní součástí rodičovské odpovědnosti. Rodičům byla uložena povinnost využít vzdělávací příležitosti,³⁶¹ aby dítě mohlo získat společnou vzdělávací zkušenost. Děti dostaly školní povinnosti *alternativním* způsobem: buď docházkou do veřejných, soukromých, vyšších (středních) nebo odborných škol, pokud takové školy nahrazovaly vyučování škol předchozích, nebo domácím vyučováním.

³⁵⁶ Některá ustanovení říšského zákona byla změněna a doplněna školskou novelou pod č. 53 ze dne 2. května 1883.

³⁵⁷ BUZEK, K. *Úvod do právní organizace národního školství v republice Československé*. Praha: Státní nakladatelství, 1924, s. 25–28.

³⁵⁸ Uherský článek upravoval školní povinnost a vyučovací svobodu, působnost a zřizování národních škol (elementární, vyšší a měšťanské), postavení učitelských ústavů a organizací školských úřadů.

³⁵⁹ Ust. § 20 zákona č. 62/1869 ř. z.

³⁶⁰ *Ibid.*, ust. § 21 a 22.

³⁶¹ Správce školy předkládal místní školní radě měsíční výkaz zameškání školní docházky, zejména neomluvených hodin. Podle § 14 odst. 3 zákona č. 226/Sb. z. a n., jímž se doplňují zákony o školách obecných a občanských, ministr školství a národní osvěty ukládal tresty za nedbalou docházku, a to na školách pod správou ministerstva. Ministr však pověřoval školní úřady, aby rozhodovaly jeho jménem. Na základě § 14 odst. 1 zákona mohl školní výbor uložit pokutu v rozpětí 25 až 200 Kč, pokud rodiče nepřihlásili dítě do školy anebo dítě zanedbávalo školní docházku. Opětovný přestupek mohl být potrestán až do výše 1 000 Kč. Když nebyla pokuta zaplacená, hrozilo rodiči uložení trestu vězení (uzamčení) od 1 do 14 dnů. Jestliže rodiče neplnili soustavně povinnosti, mohli být zbaveni práva vychovávat dítě.

Každé veřejné obecné škole byl přidělen školní obvod, jenž sestával z osad, jejich částí a domů. Veřejná obecná škola poskytovala rovnou vzdělávací příležitost *bez jakékoli podmínky* dětem, které patřily do školního obvodu.³⁶² Škola musela děti zavázané školní povinností přijmout k veřejnému vyučování. Stát prostřednictvím školy poskytoval dětem *všeobecnou vzdělávací příležitost*. Do školy mohly být přijaty i děti nepovinné školní docházkou, pokud jejich přijetí vyhovělo objektivní a subjektivní podmínce. Z objektivního, *numerického* hlediska nesměl počet žáků ve třídě překročit stanovený počet.³⁶³ Dítě muselo být tělesně a duševně zralé, mentálně vyspělé, aby se mohlo účastnit veřejného vyučování. Místní školní rada udělovala k přijetí takového dítěte svolení. Stejný orgán rozhodoval o přijetí dítěte do veřejné školy, pokud bydlelo mimo školní obvod. Vzdělávací příležitost byla jen *podmíněně* otevřena dětem, které nepříslušely k danému školnímu obvodu.

Veřejná občanská škola poskytovala rovnou vzdělávací příležitost dětem, jež prokázaly alespoň dostatečný prospěch v pátém ročníku obecné školy.³⁶⁴ Tato vzdělávací příležitost je již *meritokratická*, musela být podložena studijním úspěchem, a to na rozdíl od příležitosti, kterou zajišťovala obecná škola. Jakékoli dítě, které bydlelo v jejím školním obvodu a vyhovělo podmínce prospěchu, mělo povinnost navštěvovat občanskou školu. Do občanské školy mohly být přijaty děti mimo její školní obvod v okruhu čtyř kilometrů, pokud je rodiče přihlásili. Děti z větší vzdálenosti mohly být do občanské školy zapsány také, jestliže byl dostatečný počet míst.

Školské předpisy zprostily děti povinnosti navštěvovat veřejnou školu, pokud se podrobily vzdělávací formě soukromého³⁶⁵ nebo domácího vyučování.³⁶⁶

³⁶² Školní obvod a školní obec se v Čechách a na Moravě odlišovaly, zatímco na Slovensku nebyl činěn rozdíl mezi školním obvodem a školní obcí. Srov. BUZEK, K., Úvod do právní organizace národního školství v republice Československé, s. 45.

³⁶³ Na základě § 5 zákona č. 226/1922 Sb. z. a n. se počet dětí ve třídě postupně snižoval. Zákon rozlišoval školy jednotřídní a ostatní. Počet dětí na obecných jednotřídních školách nesměl převýšit 50 žáků a na ostatních školách 60 žáků. Původní počet byl 80 žáků.

³⁶⁴ Děti, které neměly dostatečný prospěch v pátém ročníku obecné školy a splnily podmínku věku (deset a půl roku), mohly být přijaty do občanské školy, pokud složily přijímací zkoušky z učiva pátého ročníku obecné školy. Děti, které dovršily čtrnácti let, nemusely být přijaty do občanské školy, protože nemohly dosáhnout učebního cíle.

³⁶⁵ Základní postavení soukromých škol upravily § 11–13 zákona č. 189/1919 Sb. z. a n., o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a výchovných. Učitelé soukromých škol, jakož i jejich správci, museli prokazovat odbornou způsobilost jako učitelé veřejných škol nebo dokonalou způsobilost k učitelství museli prokázat jiným způsobem. Rovněž museli být morálně bezúhonní. Učební osnovy soukromých škol se musely shodovat s osnovami veřejných škol. Soukromé školy podléhaly státnímu dozoru. Jakmile soukromé školy splňovaly požadavky, mohly nabýt právo veřejnosti. Právo veřejnosti mohlo být odejmuto, pokud soukromá škola neplnila výchovné a vzdělávací úkoly jako veřejná škola. O zřízení soukromých škol rozhodovala zemská školní rada.

³⁶⁶ Domácí vyučování muselo splňovat stejné vzdělávací cíle jako veřejné vyučování v obecné nebo občanské škole. Rovnost vzdělávací příležitosti byla zajištěna pouze z hlediska

Soukromé a domácí vyučování podléhaly normativnímu požadavku *ekvivalence*. Školní povinnost trvala osm let.³⁶⁷ Děti se zdravotním postižením byly od vzdělávací povinnosti osvobozeny, pokud jejich zdravotní stav bránil školní docházce nebo vyučovacímu účelu. Pro tyto děti byly připraveny *diferencované* vzdělávací příležitosti na zvláštních školách s rozdílnými vzdělávacími programy.

Rovnou vzdělávací příležitost neposkytovala v Československu škola jednoho druhu. *Dualismus* škol přetrval. Vzdělávání na národní škole mělo dva stupně: *nižší* (obecná či *ľudová* škola) a *vyšší* (občanská či *mešťanská* škola). Na každém stupni bylo vzdělání jednotné. Občanská škola byla v podstatě vyšším stupněm obecné školy. Občanská škola vzdělávala žactvo pro průmyslové a zemědělské potřeby. Podle učebních osnov se žáci také připravovali pro učitelské a odborné školy, které nepožadovaly středoškolské vzdělání.³⁶⁸

Dostupnost veřejných škol dvou stupňů nebyla v Čechách, na Moravě a na Slovensku *kongruentní*. Veřejné obecné školy byly zřizovány z *nutnosti* podle demografické zásady, která určovala poměr počtu dětí povinných školní docházkou podle pětiletého průměru v obvodu čtyř kilometrů.³⁶⁹ Obecná škola musela být zřízena v místě, kde v daném obvodu bylo podle pětiletého průměru více než čtyřicet dětí, na které se vztahovala povinná školní docházka. Kromě potřebných škol mohly být zřizovány tzv. školy zřízené z *pohodlí*, jestliže se zřizovatelé dohodli na úhradě jejich věcných a osobních nákladů.

Občanské školy byly rovněž dvojího druhu, tzn. zřizované z *nutnosti* nebo z *pohodlí*. Každý český, moravský či slezský politický okres musel mít alespoň jednu občanskou školu. Na Slovensku zakládaly větší obce školy na vlastní náklady.³⁷⁰ Stát měl pravomoc i povinnost zřizovat občanské školy tam, kde to bylo *nutné*, jestliže prostředky obcí byly nedostatečné. Školy zřizované z *nutnosti* vyhověly formální rovnosti vzdělávací příležitosti z hlediska dostatečné dostupnosti. Rozmístění takových škol zohledňovalo také hodnotu času dětí i rodičů. Školy zřízené z *pohodlí* rozšiřovaly vzdělávací příležitost ve smyslu vzdálenosti.

jejího výsledku. Okresní školní výbor měl právo i povinnost dohlížet na domácí vyučování dítěte. Rodiče museli během školního roku respektovat jeho příkazy. V závěru školního roku se doma vyučované děti musely na příkaz okresního školního výboru nebo na žádost rodičů podrobit zkoušce ze všech předmětů v rozsahu stanoveném učební osnovou pro daný vyučovací stupeň. Děti, které navštěvovaly soukromou školu bez práva veřejnosti vydávat právoplatná vysvědčení, musely skládat zkoušky na veřejné škole.

³⁶⁷ Na Slovensku byla zpočátku povinná školní docházka šestiletá. Na základě § 12 zákona č. 226/1922 Sb. z. a n. byla od začátku školního roku 1927/1928 prodloužena na osmiiletou.

³⁶⁸ BUZEK, K., Úvod do právní organizace národního školství v republice Československé, s. 62.

³⁶⁹ Ust. § 1 zákona č. 226/1922 Sb. z. a n. Fyzická dostupnost obecné školy může být převedena na časovou dostupnost do přibližně jedné hodiny.

³⁷⁰ Jednalo se obce nad 5 000 obyvatel.

Rovnost vzdělávací příležitosti zaručuje nejen *dostatečně* dostupná síť škol, ale především *bezplatnost* veřejné školní docházky. Bezplatnost je vnitřní složkou formálně rovné vzdělávací příležitosti. Působí jako *ekvalizér*. Bezplatnost odstraňuje sociálně ekonomickou nerovnost rodin. Meziválečné Československo k úplné bezplatnosti coby složce formální rovnosti *sine qua non* nedospělo.³⁷¹ V jeho zemích přetrvával *nesourodý* a *složitý* právní stav, který nikdy nevyhověl požadavku rovné vzdělávací příležitosti. Nesourodost spočívala v zemské úpravě školství. Na Slovensku bylo školné odstraněno na školách státních, obecních a církevních. Ostatní školy mohly školné vybírat. Česká zemská školní rada vyměřila školné do čtyř tříd podle škol.³⁷² Na Moravě se vybíralo podle zemských předpisů, které rozlišovaly tři třídy školného, zatímco ve Slezsku zase čtyři třídy.³⁷³

Školné nebylo bezvýjimečné. V Čechách se mohlo obecní zastupitelstvo usnést školné nevybírat. Jeho rozhodnutí bylo založeno na *místní* formální rovnosti a zvýhodnilo všechny děti navštěvující školu, ať bydlely ve školním obvodu nebo mimo obvod. V případě zrušení školného uhradilo částku ve výši ročního úhrnu obecní zastupitelstvo z vlastních příjmů. Ve Slezsku vykonávala místní školní rada pravomoc vydat individuální akt o osvobození od školného. Rozhodnutí se vztahovalo na konkrétní nemajetné rodiče. Slezská úprava odpovídala osvícenskému modelu.

3.4.2 Veřejné vyučování: společné učební osnovy

Podle § 71 a 72 školního a vyučovacího řádu měla škola plnit široký *socializační* cíl a dostat mu jako konečnému stavu.³⁷⁴ Škola vychovávala jak řádného člověka, tak občana jako člena lidské společnosti. Vzdělávací cíl byl oproti osvícenství rozšířen o sociální a citovou formu rozvoje dítěte. Vyučovací cíl obsahoval materiální a formální složku. *Materiální* složka byla akumulující, a sice v kognitivním smyslu, soustředěná na nabývání vědomostí. *Formální* složka veřejného vyučování byla psychologická. Složka se obracela k rozvoji duševních schopností: paměti, rozumu, vůli i citu dítěte. Školní a vyučovací řád sjednotil sociální, intelektuální a citový rozvoj žáka. Podle řádu byl proces veřejného vyučování na národní škole psychologickým i sociálním procesem, jenž měl naplnit vzdělávací potřeby žáků.

³⁷¹ Bezplatnost byla v evropských státech postupně zaváděna ve 2. polovině 19. století. Navzdory revoluční ústavě bylo ve Francii žactvo obecných škol všeobecně osvobozeno od školného až v roce 1881. V Prusku byla uzákoněna bezplatnost v roce 1888 a v Bavorsku v roce 1913. KÁDNER, O., Vývoj a dnešní soustava školství, 1938, s. 362.

³⁷² Nejnižší roční úhrada školného činila 4,16 Kč a nejvyšší 12,48 Kč za jedno dítě.

³⁷³ Nejnižší roční úhrada školného na moravských školách činila 3,84 Kč a nejvyšší 11,52 Kč za jedno dítě.

³⁷⁴ Řád školní a vyučovací byl ministerským nařízením č. 13.200 ze dne 29. 9. 1905.

Vzdělávací potřebě mohlo být porozuměno ve dvojitým smyslu. V jednom smyslu byla chápána jako rozdíl mezi skutečným stavem dítěte a výchovným a vzdělávacím cílem, který je standardizován. Anebo je to v osobním smyslu mezera mezi tím, co jest, a tím, co by mělo být.³⁷⁵ Neboli vzdělávací potřeba může být vyjádřena jako vztah mezi „*sein*“ a „*sollen*“, což je mj. vztah mezi přítomnou a očekávanou vzdělávací budoucností.

Školní a vyučovací řád se dovolával výchovného spolupůsobení rodiny. Řád odkazuje výslovně na *otcovský dům*.³⁷⁶ Řád nemohl rozepsat do podrobností úlohu rodinného prostředí na rozdíl od konkrétních výchovných úkolů školy, protože by zasáhl do soukromí rodiny. Řád ovšem zaznamenal vliv rodinného prostředí na výchovu i vzdělání dítěte a zahrnul ji implicitně mezi složky *vzdělávací příležitosti*. Školní a vyučovací řád předpokládal společnou odpovědnost školy a rodičů za výchovu a vzdělání dětí. Subjekty sociální odpovědnosti byli učitelé a rodiče. Řád přejal v oblasti výchovy a vzdělání myšlenku *součinnosti školy a rodiny*.

Zemské uspořádání vzdělávací soustavy ovlivnilo obsah veřejného vyučování – učební osnovy. Osnovy byly trojstupňové.³⁷⁷ Pro všechny země byly vydány ministerské výnosy o *normálních* osnovách ještě za doby rakouského státu.³⁷⁸ Zemské školní rady na jejich základě vydaly *vzorné* osnovy, které byly přizpůsobeny zemským poměrům. Každá škola si zpracovala *zvláštní* učební osnovy, které byly podrobné a odpovídaly místním poměrům a potřebám. Učební osnovy byly hierarchizovány, a proto mohly zachovávat vnitřní vzdělávací jednotu. Zvláštní učební osnovy vycházely z normálních osnov.

Osnovy rozlišovaly předměty povinné a nepovinné.³⁷⁹ Žáci museli absolvovat všechny *povinné* předměty.³⁸⁰ Na základě jednoty povinných předmětů se žáci vzdělávali podle souboru učebních osnov, což zaručuje formální rovnost

³⁷⁵ TYLER, R., W. *Basic Principles of Curriculum and Instruction*. Chicago: The University of Chicago Press, 2013, s. 8.

³⁷⁶ BUZEK, K., Úvod do právní organizace národního školství v republice Československé, s. 28.

³⁷⁷ Učební osnova měla složku kvantitativní a kvalitativní. Podle první složky měl každý předmět stanoven počet hodin týdně. Podle druhé složky byl předmětu určen cíl a učivo pro jednotlivé třídy a oddělení. Metoda učební nebyla předepsána pro každý předmět, jak tomu bylo u Felbigera. Učební metoda byla v osnově předmětu naznačena povšechně.

³⁷⁸ BUZEK, K., Úvod do právní organizace národního školství v republice Československé, s. 30–31 a 63.

³⁷⁹ Ust. § 1 zákona č. 226/1922 Sb. z. a n. stanovilo povinné předměty na obecných (*ludových*) školách: náboženství, občanská nauka a výchova, čtení a psaní, vyučovací jazyk, počty s naukou o měříčských tvarech, přírodopis, přírodopis, zeměpis a dějepis, zpěv, ruční práce a tělesná výchova. Podle § 2 téhož zákona povinnými předměty občanské školy byly: náboženství, občanská nauka a výchova, vyučovací jazyk s naukou o písemnostech, zeměpis a dějepis, přírodopis a přírodopis, počty s jednoduchým účetnictvím, měřičtí a rýsování, kreslení, krasopis, zpěv, ruční práce a tělesná výchova.

³⁸⁰ Postavení povinného předmětu na obecné škole měly tyto disciplíny: náboženství, občanská nauka a výchova, čtení a psaní, vyučovací jazyk, počty, přírodopis, zeměpis a dějepis, kreslení, zpěv, ruční práce a tělesná výchova.

na určitém vzdělávacím stupni. Zákonná úprava z roku 1922 dovolovala učinit individuální výjimky z výuky povinných předmětů. Žák směl být osvobozen od výuky předepsaných povinných předmětů ze zdravotních důvodů.³⁸¹ O nepovinných předmětech nerozhodovalo vedení obecné nebo občanské školy. Rozhodování bylo centralizováno ve vztahu ke správě školy. Pokud školu spravovalo příslušné ministerstvo, o zavedení nepovinného předmětu muselo rozhodnout samo. Na Slovensku příslušelo takové rozhodnutí výlučně ministerstvu, kdežto v Čechách, na Moravě a ve Slezsku rozhodovaly zpravidla župní školní rady.³⁸²

Mezi povinnými předměty obecných (*ludových*) a občanských škol zaujímal zvláštní postavení *náboženství*.³⁸³ Osnovy předmětu určovaly církevní, a nikoli státní školské úřady.³⁸⁴ Na výuku náboženství dohlížela církev, avšak státní orgány vykonávaly vrchní dozor. Učitelé náboženství a církevní úřady nebyli vyloučeni z osobní působnosti školského práva. Byli zavázáni dodržovat veškeré školské normy. Tato institucionální podvojnost nenarušovala vnitřní jednotu učebních osnov.

Od výuky náboženství byli *ex lege* a *všeobecně* osvobozeni žáci, kteří byli bez vyznání anebo takového vyznání, které stát neuznával.³⁸⁵ Jinému zacházení podléhali žáci, kteří byli jiného vyznání, avšak státem uznaného. Rodiče nebo zástupci museli o zproštění dítěte z náboženství písemně nebo protokolárně požádat okresní školní úřad. Sekularizace vzdělání byla završena. Rodičům bylo přiznáno právo zasáhnout do osnov a obsahu povinného veřejného vyučování. Školský zákon z roku 1922 vrátil rodičům právo kontrolovat výchovu dítěte. Začala platit právní novost, že rodiče mohli vyloučit dítě z působení náboženské společnosti. Náboženství vstoupilo jako svoboda do soukromí rodiny.

Příslušnost k náboženské obci nebyla podle interkonfesijních předpisů věcí *neměnného* statusu jednotlivce, nýbrž základní *volbou* rodičů. Neteistickému a ateistickému postavení členů rodiny byly interkonfesijními a školskými předpisy přiznány právní účinky. V souladu s interkonfesijními zákony byli rodiče oprávněni učinit po narození dítěte volbu náboženského vyznání či prohlásit, že dítě je bez vyznání.³⁸⁶ Jestliže takovou volbu neučinili, vycházelo se z vyznání rodičů. Nevyznávali-li rodiče stejné náboženství, syn sdílel náboženství otce a dcera náboženství matky. Dítě starší čtrnácti let mohlo samo, svobodně určit, vyznává-li, nebo nevyznává-li nějakou víru.³⁸⁷

³⁸¹ Jednalo se o následující předměty: zpěv, kreslení, tělesná výchova a ruční práce.

³⁸² Nepovinným předmětem na občanské škole mohl být např. jiný jazyk než československý, těsnopis, psaní strojem a hudba.

³⁸³ Ust. § 3 zákona č. 226/1922 Sb. z. a n.

³⁸⁴ Náboženství se vyučovalo dvě hodiny týdně.

³⁸⁵ Na počátku existence československého státu platily v Čechách a na Slovensku odlišné normy uznávání náboženských společností (církví).

³⁸⁶ Čl. 1 zákona č. 277/1920 Sb. z. a n., kterým se mění některá ustanovení interkonfesijního zákona ze dne 25. května 1868, č. 49 říšského rakouského zákoníku.

³⁸⁷ Čl. 4 zákona č. 277/1920 Sb. z. a n.